

Puskás István
A reneszánsz színház születése
(Pandolfo Collenuccio komédiái és apológiái)

- a doktori (PhD) értekezés téziszűzete -

I. Az értekezés célkitűzései és a téma körülhatárolása

Az értekezés, a címben foglaltaknak megfelelően, a reneszánsz színház - s a dolgozatban használt és kifejtett elgondolás szerint, a modern értelemben vett színház mint kulturális intézmény - történetének első fejezetét kívánja szemügyre venni. Pontosabban azt az időszakot (a XV. század második felét valamint a századfordulót), amikor a ma is színházként értett formáció ma is érvényes jellegzetességei és funkciói formálódni kezdtek Itáliában. Az a társadalmi, kulturális közeg, melyben e folyamat elindult, a fejedelmi udvar volt. Itt születtek meg, itt integrálódtak rendszerré összetevői: a színházi tér, a drámai szöveg, az itt feladatokat ellátó személyek, a technikai eszközök. De a színház ebben az időben még nem vált önálló intézménnyé, egy nagyobb kulturális jelenség, az ünnep integráns része volt. A színház vizsgálata a kijelölt területen egyszersmind az ünnep jelenségének vizsgálata is; nem beszélhetünk róla az ünnepnek mint kontextusnak az ismerete nélkül. De áll ez fordítva is, elfogadva és sajátját téve a téma olasz kutatóinak ismertített álláspontját: a színház nélkül az udvar története sem beszélhető el.

Pandolfo Collenuccio (1444-1504), a pesarói származású jogász, diplomata és humanista, kora s az utókor ítélete, az elfogadott kánon szerint nem volt kiemelkedő fontosságú figura. Nem volt főszereplő, viszont a történeti vizsgálódás számára éppen ezért lehet érdekes: érdemes róla beszélni, hiszen az átlagos szereplő szemszögéből tekinthetjük át az eseményeket. Életútja, karriertörténete jól példázza az adott időbeli és térbeli szituációban az értelmiségi (a humanista) számára kínálkozó lehetőségeket, feladatokat, társadalmi szerepeket.

Életműve, az általa létrehozott szövegek, irodalmi (kulturális) produktumok a zajló tudományos és irodalmi diskurzusnak, a *humanae litterae*-nek részét képező megszólalások

voltak, sőt bizonyos tézisek a szabályrendszer részeivé is váltak. Alkotásainak egy csoportja ugyanakkor kinyilvánítottan nem szándékszik megmaradni csupán e tartományban: a palota közössége felé fordul. Ezen szövegei közül azokkal foglalkozom a dolgozatban részletesen, melyek kapcsolatba hozhatók a színházzal.

A vizsgálni kívánt tárgyakat, azaz a fejedelmi udvart, az ünnepet, a színházat, Pandolfo Collenucciót és bizonyos szövegeit, koncentrikus körökhöz hasonló modell szerint veszem végig. Először a fejedelmi udvar, pontosabban a formáció reneszánsz-kori változatának meghatározására teszek kísérletet, itt röviden bemutatom azokat a variánsokat, melyekkel Collenuccio személyes- és munkakapcsolatba került (Pesaro, Róma, Firenze, Ferrara). Ezek közt van olyan, melynek kulturális életében Pandolfo nem játszott jelentős szerepet, nem is vált aktív részesévé; ilyen Róma. (Viszont mivel az Urbsban tapasztaltak is hatással voltak máshol végzett tevékenységére, hasznosnak gondoltam bemutatását.)

A következő fejezet az ünneppel foglalkozik. Megkísérem leírni a jelenséget, vázolni történeti gyökereit, az ehhez képest bekövetkezett újításokat és változásokat, felvázolni tipológiáját. A lezajlott színi bemutatókat e kontextusba ágyazottan mutatom be: vizsgálom az ünnepen belüli helyzetét, kapcsolatát egyéb programokkal, s mint önálló egységet képező elem, igyekszem összetevőit is meghatározni.

Felvázolom az előzményeket is (csakúgy mint az udvar esetében): ismertetem a színjátszás középkori történetét Itáliában, illetve az újlatin területeken. A középkor és a reneszánsz sajátos színház-fogalmainak része magának a színház szónak, a theatrumnak a jelentéstörténete, erre azért térek ki, mert jól megvilágítja a ma (a modernség) és az alteritás korának színház-értése közti különbségeket.

Pandolfo Collenuccio műveinek olvasását (pontosabban egy adott horizontról történő áttekintésük) ezen alapozás, alapvetés után kezdem. Viszont ehhez még egy teret köré kell vázolni: ismertetem a szerző életútját (itt szólok egyéb fennmaradt műveiről is).

Mielőtt a színházzal kapcsolatos szövegek olvasásába kezdenék, a dráma mint szöveg korabeli típusait, létmódját is bemutatom. Vizsgálom, mint tekintettek színpadi szövegnek, hogyan gondolkoztak róluk, mi volt kulturális státuszuk és funkciójuk.

Collenuccio művei közül először a komédiákat veszem szemügyre: kronológiai sorban először a *Plautus-fordítást*, majd a *Comedia di Jacob et Josephet*. Mindkettőnél kitérek a darabok/szövegek keletkezéstörténetére, az eddig született (szakirodalomból megismerhető) olvasatokra, a mögöttük álló szempontrendszerekre, ezekhez képes fogalmazom meg az értékelésben kifejtett álláspontomat, veszek fel egy befogadói pozíciót s olvasom a szövegeket. Kérdéseimben arra keresem a választ, hogyan illeszkednek az alkotások a

megismert kontextusba, hogyan igyekeznek megfelelni annak, illetve hogyan próbálják alakítani. De vizsgálom saját ontológiai státuszuk kidolgozását (hogyan határozzák meg és pozícionálják magukat a szövegek), továbbá a korabeli kultúra-játékban betöltött szerepüket is.

Végül az apológiákat olvasom át ugyanezen szempontok szerint, melyek véleményem szerint a drámai szövegben, illetve a színházban használt stratégiákat is alkalmaznak. Először a keletkezési körülményeket igyekszem tisztázni, majd a Collenuccio használt modelleket tárom fel, egyben a műfaj előtörténetét, hogy az esetben látható jellegzetességeket kontextualizáljam. A hat ismert Collenuccio-apológiából kettőt vizsgálok meg részletesen, velük kapcsolatban születhet az alkalmazott szempontok szerint eredményes, érvényes olvasat.

Az értekezés nem csak az itáliai, de a magyar irodalom történetének kutatása számára is kínál hasznosítható eredményeket: megkísérlem tisztázni a pesarói humanista magyar kapcsolatainak kérdését, azt hogy ő maga illetve szövegei közvetlenül játszottak-e szerepet a irodalom alakulásában. Ezen túl pedig a korban referenciaként, modellként szolgáló kulturális formáció képének felrajzolásával a magyar irodalom illetve a (humanista, udvari) kultúra alakulástörténetének vizsgálata számára igyekszem viszonyítási pontot teremteni. Ugyanakkor azért is fontosnak gondoltam e területet körbejárni, mert a hazai, a témára nem specializálódott közösségek számára módosíthatja az európai irodalom- és kultúrtörténet (benne a színházé is) ezen időszakáról élő képet.

II. Az alkalmazott módszerek

Az értekezés a hermeneutikai körhöz hasonlóan épül fel: az egész magyarázza a részeket, s a részek megvilágítani igyekeznek az azokat magukba foglaló jelenségeket. Az egyes területek vizsgálatakor szem előtt tartottam, hogy kutatásaim során, mikor egy hajdan létezett szituációt, mikor hajdan létezett, egykor érvényes elgondolásokat próbáltam rekonstruálni, közvetlen tapasztalatra nem támaszkodhattam. A vizsgált jelenségekről „csupán” elbeszélések, szövegek, narratívák vannak birtokunkban (a XVI. századdal kapcsolatos kutatásokban már képi ábrázolások, tárgyi emlékek is segítenek) – a múlt számunkra a korabeli elbeszélők előadásából, az ő szemszögükből ismerhető meg. E tény ugyancsak a megismerési folyamat hermeneutikai jellegét erősíti: a szemügyre vett időszak képe szöveg-interpretációként születik meg.

A dolgozat arra tesz kísérletet, hogy az e kép alakításában szerepet játszó alkotások sorába illessze Collenuccio ezalkalommal olvasott műveit is. Amit tehát az értekezés előtár, nem a hajdani realitás, a valóság pontos visszaadása, hanem egy arról szóló elbeszélés (elbeszélések) értelmezése.

Az egyes területek bejárása során az olaszországi „Europa delle Corti” Kutatócsoport három évtizedes tevékenysége alatt (ki)alakított és alkalmazott módszerét követem: ennek alapja a több szempontú, interdiszciplinális megközelítés. A módszer azon az elgondoláson alapszik, hogy egy olyan komplex kulturális formáció mint az udvar, csak akkor írható le eredményesen, ha építőelemeit integráltan, rendszerben, struktúraként értjük, ezen elgondolással közelítünk felé. Ugyanez áll egyes részleteinek vizsgálatára is, esetünkben ez kitüntetetten az ünnep s azon belül a színház jelenségére. Így szó esik a politikatörténeti háttérről, a társadalmi, szociológiai szituációról, az egyes művészeti ágak alakulástörténetéről, gondolkodás- és mentalitástörténetéről, színház- és művelődéstörténetéről, nevelés- és irodalomtörténetéről – mindez antropológiai alapon, ezen belül pedig a játék elméletén, nyugszik.

Mivel nem statikus helyzetet, hanem alakulástörténetet kívántam felvázolni, a jelenségek adott szituációra applikálható definíciója helyett olyan fogalmakkal, fogalmi meghatározásokkal igyekeztem dolgozni, melyek meg tudják mutatni a folyton változó rendszereket, a velük kapcsolatos különféle elgondolásokat és gyakorlatot. A szakirodalom megállapításaiból kiindulva ebbe az irányba igyekeztem tágítani a már feltárt eredményeket: az udvar jelenségének vizsgálatakor például egy korszak (a XVI. század első fele) jellemzői alapján felállított definíciót úgy igyekeztem tágítani, hogy bizonyos korábbi formációkra is kiterjeszhető legyen, és ennek eredményeként a változások, a különféle variánsok, lokális tradíciók is láthatóvá váljanak.

Pandolfo Collenuccio életrajzának összeállításakor, mivel nem a biográfia megismerhető tényeinek kutatása, további részletekkel gazdagítása volt a kitűzött feladat, a korábbi kutatások eredményeire hagyatkoztam. A szerzőről korábban született monográfiák eredményeit, közléseit hasznosítottam. A pozitívista módszerekkel összeállított életrajzok megbízhatónak, kellőképpen alaposnak, tudományosnak mutatkoztak, így – azon túl, hogy egymással összevettem a különböző biográfiákat - nem ellenőriztem az azokban foglalt tényeket. Az életrajzi fejezetben ismertetett szövegeket röviden kívántam bemutatni, csak néhány (a dolgozat számára fontos) szempontot is követve, azaz viszonyukat, helyzetüket a humanista irodalmi diskurzusban, illetve az udvar kontextusában (hiszen e szempontok alapján válogattam ki a részletesen szemügyre vett darabokat).

Az egyes szövegek olvasása során röviden bemutatom azok értelmezéstörténetét, pontosabban az irodalomtörténészek által adott, megismerhető olvasatokat, hogy ezekhez képest határozzam meg a jelenlegit, a dolgozatban születőt.

Olvasási módszerem a szövegek esetében is a hermeneutika elgondolásait hasznosítja, hiszen a korabeli befogadói horizont rekonstruálására irányuló kérdéseimet (melyet a közösség, az udvar leírása, valamint a befogadás szituációjának feltárása alapozott meg) részben maguk a szövegek fogalmazzák meg, teszik fel: az olvasás folyamata során születnek meg. Nem célom minden lehetséges kérdést feltenni, az imént bemutatott problémákra koncentrálok, melyek középpontjában a kulturális (ezen belül irodalmi és textuális) és szociális kontextus és a szövegek(előadások) viszonya áll, tehát leginkább antropológiainak nevezhetők.

III. Az eredmények

A dolgozatban először az udvar jelenségét igyekszem leírni, majd példákon keresztül bemutatni néhány variációját. Értelmezésem szerint az udvar olyan folyamatosan működő (nem alkalmi) közösség volt, melynek feladata az államigazgatási funkciók ellátása. Intézményesült hatalmi központ, mely különböző szituációkban más és más módon szerveződhetett és működhetett. Feladatai között nem csupán a hivatali apparátus, a bürokrácia működtetése szerepelt, de az oktatási rendszerben és a kultúra különböző területein is irányító szerepre törekedett, ezeket a társadalom alakítására, a hatalom gyakorlására valamint külpolitikai célok érdekében használta.

Az értekezésben kiindulási pontként hasznosított szakirodalmi eredmények ennél szűkebb értelemben, egy adott szituációban, a reneszánsz és a barokk idején látják érvényesnek a fogalmat, én kiterjesztem azt bizonyos középkori formációkra is. Célom ezzel az alakulástörténet megragadása, s annak bizonyítása, hogy itt nem egy egyszer kifejlődő, s onnan bizonyos ideig statikusan működő rendszerről van szó, hanem egy állandóan változó, a különféle szituációk kívánalmainak és kihívásainak válaszokat adni igyekvő jelenségről.

A XV. század második felének Itáliája, s ezen belül a ferrarai állam csak egy fejezete ennek a történetnek. Az Este-család hatalmi, államigazgatási központjának arculatát nagyban befolyásolták egyrészt a helyi tradíciók másrészt a környezetben látható, hasznosítható példák (Firenze, Róma, Nápoly). Ahány speciális szituáció, annyiféle variáns létezett. A ferrarai például, amellet, hogy a quattrocento második felében mind több területen épített az új,

humanista műveltségre, az ezzel rendelkező személyekre, megőrzite a lovagi kultúrából, társadalomból örökölt tradíció sok elemét is. Az udvar átformálódáskor az egyes részek korábbi feladataihoz, pozícióihoz képest változások, átértelmeződések is bekövetkeztek.

A folyamatok megvilágítására az ünnep s azon belül a színház jelenségeinek bemutatása jó példa lehet (s a dolgozatot is közelebb viszi Collenuccio szövegeinek olvasásához). Az ünnepet a dolgozatban játék-szituációként értelmezem, melynek célja a szórakozás mellett a tanulás, a tapasztaltszerzés arról a világról, melyben a résztvevő él. A játék folyamán megértheti annak rendjét, működését, s mintákat is elsajátíthat a helyesnek ítélt viselkedésre. A résztvevő kívül kerül világán, de azért hogy a külső pozícióból átláthassa, megérthesse azt. A színház e helyzetben még nem különálló intézmény, de az ünnepi programok integráns része volt.

Az ünnepi színi előadás olyan alkalom volt, amikor a palota kapui kinyíltak, s az udvar beeresztette terébe az egyébként onnan kizártakat, a város lakosságát. A cél ezzel az volt, hogy megmutassa magát, a társadalomban elfoglalt pozícióját, de azt is bizonyította, példázta, hogy a közösség ideális, rendezett állapota elérhető és fenntartható. Ezzel együtt viselkedési modellt, sőt életstratégiát is kínált a nézőközönségben helyet foglaló egyes szereplőknek; javaslatot az udvari ember, s a literátor-humanista helyzetének és feladatának tisztázására is.

A tanítás további célja volt az udvarban használható nyelvi modell kidolgozása: ez a sikeres, akadálymentes kommunikáció egyik alapfeltétele. Ugyanakkor a színi előadások, illetve a bemutatott drámák egy másik közösség diskurzusának is részei kívántak maradni, a humanisták folytatta, a virtuális szöveguniverzumban zajló beszélgetésnek. A Collenuccio szövegeiben kimutatott (nyelvi, formai) választások mindkét rendszer átalakítását eredményezték, vagy legalábbis ezt kezdeményezték.

A szövegek olvasásakor arra az eredményre jutottam, hogy Collenuccio szövegeinek nyelvi modell-kísérlete a dialektális felett áll, de nem a klasszikus, irodalmi toszkánt követi, az adott közösségben jól használható, de kellően választékos, a kor műveltségeszményének megfelelő változatot kíván kialakítani. (Leginkább *Castiglione* későbbi javaslatával rokonítható, előzményének is tekinthető).

A bemutatott szövegek a humanista kontextusban fontos változtatási javaslatokat tettek: a *Plautus-komédia* olasz fordítása a latin komédia felső regiszterbe helyezett műfaját átpozícionálta, a köztes rétegbe helyezte, a művelt szórakoztatásába. A *Comedia di Jacob et Joseph* pedig a *sacra rappresentazione* műfaját kívánta integrálni a humanista rendszerbe, a komédia státusát adva neki; e komédia-értelmezés inkább a középkori hagyományokat követte. Míg az első kísérlet sikeresnek bizonyult (a fordítások színre vitelével nyílttér a

kortárs szerzők által írt darabok bemutatására később), a második nem tudott modell értékűvé válni, ennek oka az lehet, hogy a XVI. század elején elfogadottá vált a komédiának az antik jellemzők szerinti besorolása, amellet, hogy érvényessége immár csak a drámára korlátozódott (nem jó véget érő történetet jelölt, mint a középkori felfogás szerint).

Hasonló kísérletekként érthetők az értekezésben szemügyre vett apológiák is. Collenuccio a középkori és humanista hagyomány meghatározta műfajt is megkísérelte adoptálni az udvar kontextusába, nyelvét ismét ahhoz közelállóra igazította. Négy latin nyelvű szöveg után készült kettő olaszul is, átléptek a magas irodalmi regiszterből a korábban köztesnek ítélt szintre. Presztizsük miatt elkezdtek átformálni azt, hozzájárultak ahhoz, hogy az észak-itáliai udvar a latin helyett egy új, saját magas irodalmi regisztert alkosson, melynek alapja a vulgáris nyelv. (Ennek kimunkálása, a nézetek ütköztetése, majd a bembói teória győzelme, a következő évtizedekben meghatározó témája lesz az irodalmi diskurzusnak.) A nyelvválasztás egyik oldalról igazodott az intencionált befogadói közösség felől érkezett elvárásokhoz, másik oldalról pedig igyekezett kimunkálni az ideális olvasó pozícióját. A szövegek további funkciója volt egy, a gyakorlatban használható nyelvi kommunikációs modell létrehozása. E törekvések miatt Collenuccio apológiáit az udvar közösségéről disputáló (értekező) irodalom alakulástörténete szempontjából jelentős, modellértékű műveknek tekinthetjük.

De modellértékűek az értekezésben bemutatott Collenuccio-szövegek a kifejtett tanítások tekintetében is. Az *Amphitrüion-fordítás* amellet, hogy a művelt, igényes szórakoztatás új formájának meghonosításában játszott főszerepet, s ezzel a közösség ízlését, műveltségét formálta, mitológiai témájával (Heraklész születése) az Este-ház imázsát építette, az Ercole/Heraklész-kultuszt erősítette. A XV. századi humanisták számára is kaotikusnak, kiismerhetetlennek mutatkozott a világ, akárcsak a középkori ember számára, a *humanae litterae* tevékenységének, s általában a kreatív emberi munkának a célja szerintük éppen az volt, hogy ezáltal lehet rendet teremteni a káoszban, a renden keresztül pedig isten kiismerhetetlen szándékaiból lehet valamit mégis megérteni. A komédia világmagyarázata a későbbi barokk teóriát előlegezi, melyben az ember a sors, a kiszámíthatatlan, gyakran ellenséges metafizikus erőknek kiszolgáltatottnak mutatkozik. (Bár a textuális univezumban elfoglalt hely nem is teszi lehetővé más magyarázat megjelenítését.)

A *József-komédia* tanítása az ószövetségi példázat segítségével az udvari ember modelljét vázolja fel. Fontos jellemzője a keresztény vallásosság, e horizontot jelöli ki (etikai) igazodási pontul. A tökéletes udvari ember mellett, a jó fejedelem is színre lép. A középkori mintától eltérően itt az uralkodó nem isten kegyelméből, annak földi helytartójaként kormányoz, egy

szekularizált állam, bürokrácia feje. A keresztény vallás nem ontológiai megalapozóként, hanem etikai normaként van jelen.

A vizsgált apológiák, a drámai szöveg stratégiáit, eljárásait hasznosítva, hasonló tanítást fejtenek ki. A *Filotimo* című szöveg a elsősorban az udvaronc számára kínál a társadalmi sikeresség eléréséhez útmutatót, mit szabad, mit nem szabad tenni e cél eléréséhez. A dialógusban az udvari kultúra története során először kerülnek megtárgyalásra kulcsfontosságúvá váló fogalmak, mint a szépség, az erény, a „sprezzatura” (hanyagság, nemtörődömség), de a „cortegiano”, „cortegianesco” (udvaronc, udvari emberre jellemző). Az utóbbi három, melyek episztemologikus fogalmai lesznek e kultúrának e szövegekben jelennek meg először a később is érvényes jelentésükben. Színre lép a fejdelem is, mint a rend garanciája. (A követett, imitált műveltségi terület, minták miatt is, a tradíció általi determináltság okán, nem kerül sor a teória keresztény alapú metafizikai magyarázatára, legitimizálására.)

Hasonlóképp a másik olvasott darab, a *Specchio d'Esopo* című sem lép e területre. Ennek legfontosabb témája a humanista elhelyezése az udvarban, érvelés amellett, hogy a literátornak is helye, sőt igen fontos helye és szerep van (kellene, hogy legyen) a közösségben. A figura itt a középkori értelemben vett, skolasztikus, arisztotelianus filozófus, tudós alakjával szembeállítva kerül meghatározásra: ő inkább mesélő, aki történeteivel tanítja olvasóit-hallgatóit, a világról megszerzett tapasztalatokat a képes beszéd segítségével, példázatos történetekbe kódolva közvetíti.

A szöveg nem csak a személy, de az általa létrehozott, létrehozandó produktumok helyzetét és funkcióját is tisztázta (így a saját magáét is), továbbá interpretációs kulcsot is kínált befogadásukhoz. Ennek az apológiának erősek a metatextuális vonatkozásai, azaz olvasható egyes Collenuccio-szövegek „használati utasításaként” is.

A dolgozat az életrajzi fejezetben megkísérli tisztázni Collenuccio és Magyarország kapcsolatát is, hiszen Kardos Tibor szerint (s nyomában a magyar színház- és drámatörténeti szakirodalomban) a pesarói humanista többször is járt hazánkban, ennek lenne köszönhető néhány szövege és a magyar földön született első humanista drámai szövegek, *Bartholomeus* budai iskolamester latin nyelvű munkái, között rokonság, kapcsolat. Azonban az Olaszországban született életrajzi monográfiák, melyek a lehető legaprólékosabban feltérképezték Collenuccio biográfiáját, nem tudnak magyarországi utazásról.

A humanista közösségben a szövegek dialógusához egyáltalán nem szükségeltetett a szerzők személyes érintkezése, a korban igen élénk olasz-magyar kapcsolatok tették a Collenuccio-művek hazai ismertségét, noha erre sincs konkrét bizonyítékunk. A szövegek mutatnak

bizonyos hasonlóságot, mégsem gondoltam relevánsnak együtt olvasásukat, mert közvetlen szövegszerű vagy tematikai rokonság nem fedezhető fel.

Az eset alkalmat adhat arra, hogy a két kontextust összehasonlítsuk. A budai fejedelmi központ is az udvar szerveződésének egy módja, sajátos szituáció, melynek fontos jellegzetessége, hogy közössége különböző (magyar, szláv, német, neolatin) nyelveket használt. E közegben valószínűleg azért nem indult meg a művelt vulgáris köznyelv kimunkálása, azért maradt a latin a leginkább használt, mert ez tudta a *koiné* szerepét betölteni. Nem egy korábbi modellhez ragaszkodtak tehát továbbra is Budán, a látszólagos korszerűtlenség oka épp az, ami Ferrarában az igényes köznyelvet életre hívta: a zavartalan napi kommunikáció igénye.

Collenuccio szövegei példázatul szolgálnak az udvar, az ünnep, a színház vizsgálatokhoz kapott eredményekhez, de segíthetnek jobban megérteni a humanista diskurzust, annak működését is. A XV. század második felének ferrarai fejedelmi udvarában még létezett a tudós literátorok szabad beszélgetésről alkotott eszménye, elgondolása, bár már egy jelentős korlátozással: a kifejtendő témákat a hatalom, a fejedelem szabta meg. A következő század első évtizedeinek folyamatai - a politikai, társadalmi változásokkal összefüggésben – a tekintélyelvűbb, fentről mind erősebben szabályozott formák felé vezetnek majd, a humanisták elképzelése egy olyan államról, melyben a fejedelem és a tudós partnerként irányítanak, hamarosan elveszti aktualitását.

PUBLIKÁCIÓK LISTÁJA

TANULMÁNYOK

- Világkonstrukció a Dekameronban, *Italianistica Debreceniensis* II
- Orfeusz mesél, *Italianistica Debreceniensis* IV
- „... formar con parole”, *Nuova Corvina*, 6
- Palotaforradalom, *Italianistica Debreceniensis* VI
- A pásztorjáték születése, *Italianistica Debreceniensis* VIII.
- A reneszánsz poétikai hagyomány továbbélése Alfieri műveiben, *Italianistica Debreceniensis* X
- Esopus tükre, *Italianistica Debreceniensis* XI

RECENZIÓK

- La letteratura romanza medievale, *Helikon*, 1998/3-4.
- Barokk színház-barokk dráma, *Helikon*, 1999/1-2.
- La Bibbia al rogo, *Helikon*, 1999/3-4.
- A magyar kultúra és a kereszténység, *Debreceni Szemle*, 1999/3-4
- Poliziano: Stanzák, Orfeusz meséje, *Kalligram*, 2004. május
- L'immagine del Duca, *Helikon*, 2004 1-2

MŰFORDÍTÁSOK

- Giovanni della Casa, *Galateo* (részlet), in *Palimpszeszt*, 1997.
- Giovanni della Casa, *Galateo* (teljes szöveg), *Eötvös József Kiadó*, 2003.